

Руслан ЗЕЛІНСЬКИЙ,

*начальник відділу Літинської селищної ради
Вінницької області*

Володимир ЛАЗАРЕНКО,

*завідувач відділом КЗВО
«Вінницька академія безперервної освіти»*

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ ПРАВОСЛАВНОЇ ТА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКОВ НА ПОДІЛЛІ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

**(ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ПОДОЛЬСКИХ
ЕПАРХИАЛЬНЫХ ВЕДОМОСТЕЙ»)**

У статті висвітлено позицію офіційного православ'я до католицизму на Поділлі в ХІХ – на поч. ХХ ст. на прикладі публікацій «Подольских епархиальных ведомостей». Охарактеризовано критичне ставлення правлячої церкви до католицького віровчення. Показано занепокоєння самодержавного режиму впливом католицизму на формування релігійного світогляду мирян на Поділлі.

Ключові слова: *Православна, католицька церква, Поділля, «Подольские епархиальные ведомости», віровчення, догматика.*

Відображенням ставлення Православної церкви до інших конфесій на Поділлі є позиція офіційного православ'я, опублікована на сторінках періодичного церковного видання «Подольские епархиальные ведомости» Зокрема, на шпальтах часопису зазначено, що ставлення православного християнина до так званих іновірців таке саме, що й до всіх ближніх, тобто любов до них. «Люби свого ближнього як самого себе» (Мт. 22:39).

Головним суперником в ідеологічній сфері Православна церква в досліджуваній період вважає католицизм. «Подольские епархиальные ведомости» публікують окремі статистичні та аналітичні дані щодо впливу православ'я та католицизму в регіо-

ні. Так, зазначено, що на Поділлі на понад два мільйони православних припадає понад двісті тисяч римо-католиків. Половина римо-католиків мешкає в прикордонних з Галичиною та Волинню повітах (в Проскурівському – 24 %, Летичівському – 14 %, Кам'янецькому – 12 %). Трапляються поселення де православних дві-три родини, а решта – католики. Інша частина католиків розпорошена по всіх населених пунктах єпархії, де вони є у меншості. Мало на Поділлі таких парафій, де не було б хоча б одного католика. Серед них не лише селяни, але й поміщики поляки. До них зрідка приїжджає ксьондз не так для релігійних потреб, як для підтримання польського патріотизму. В містах та містечках нерідко можна побачити по сусідству костели і православні храми, обернені один до одного вхідними дверми через дорогу, так як вітвар в костелі спрямований на захід, а в церкві – на схід. На Поділлі, продовжується в описі, на 10 православних припадає 1 католик, на 15 священників – 1 ксьондз, на 8 церков – 1 костел. Тобто при такому співвідношенні для православних немає загрози поширення католицизму. Однак не дивлячись на це, католицизм є войовничим, тому до православ'я постійно прибувають сотні римо-католиків, – йдеться у публікації [6].

Далі зазначено, що такій ситуації сприяє також і те, що на Поділлі немає вже насильницького навернення до католицької віри. Хоча трапляються поодинокі випадки католицького вербування в прикордонній з Австрією місцевості. Проте вербувальники суворо караються законом, а «навернених», яких буває зазвичай 2-3 особи на рік, повертають на шлях виправлення. Крім цього, такі «навернені» не користуються жодними привілеями, для них немає можливості вибитися у шляхту, тобто з них не буває «з Івана пана», – зазначено у статті. Простий люд не розрізняє поляків і католиків, але кожного перебіжчика до католицизму сприймає як обдуреного, але ще не втраченого для православ'я. Однак з часом у народну свідомість проникає розуміння того, що не всі католики – поляки, а значна частина подільських католиків – це ошукані нащадки борців за православ'я, – мовиться у статті.

Селяни православної та католицької віри живуть у душі добросусідства: їдять один хліб, однаково одягаються, живуть в однакових хатах, розмовляють «однаковим малоруским наріччям», укладають шлюби між собою та ін. Таких католиків на Поділлі три четверті від загальної їх кількості. Вони відрізняються від православних селян лише тим, що моляться польською в церкві та зрідка відвідують костел. Польської мови вони не знають, а вживають лише окремі загальновживані вислови, передусім привітання. Намірів щодо розвитку полонії в них немає, про що свідчить їх неучасть у польських повстаннях 1830-х і 1860-х років. Так описує часопис співжиття католиків з православними.

Цікавим є співжиття подружніх пар різних конфесій. Із згаданої статті дізнаємося, що в разі змішаних шлюбів, батьки зобов'язуються письмово виховувати майбутніх дітей в душі «державної віри», тобто православ'я. Таке подружжя вінчається в церкві, а згодом їх діти також хрестяться в православному храмі. Такі змішані шлюби сприяють переходу до православ'я католика чи католички з цього подружжя. Тому ксьондзи намагаються розлучати такі змішані родини. Разом з тим деякі консервативні священники з підозрою ставляться до таких шлюбів, і вінчають їх лише за умови прийняття обома з подружжя православної віри, – йдеться у статті [6].

Значне місце часопис приділяє оцінці різних аспектів віровчення Римо-католицької церкви. Як бачимо із назви статті «Декілька слів про те, до яких наслідків дійшло латинство, відділившись від єдності з вселенською церквою» католицизм іменується терміном «латинство». Далі мовиться, що латинство невірною сприймає християнську віру, тому і відділилось від вселенської церкви. Таке відділення римської церкви від вселенської церкви є наслідком відхилення від окремих догматів істинної церкви. Догмати римської церкви наслідок діалектичних доказів, зазначено в публікації, суперечать Святому Писанню та Святому Переданню. Зосередивши владу в особі одного єпископа римська церква вдалась до визначення стосунків людини і Бога не на началах любові, а на юридичних засадах, – зауважує автор допису [5].

В рамках оцінки діяльності Римо-католицької церкви автор статті не оминув й інквізицію. В публікації зазначено, що для зміцнення своєї влади над умами людей римська церква ввела так звану священну інквізицію зі всіма жахами тортур та мук. Немоżliвість морального впливу на уми віруючих призвела до фізичного жорстокого утримання прихожан та їх примусу [5].

У статті відведено місце й для критики інституту папства. Зокрема, зазначено, що стримуючи розум людини до пізнання римська церква обмежила також її волю різними світськими приписами. Моральність та спасіння людини розумілись як правова категорія. Рим маючи успіхи у розвитку правової науки, переніс правові норми на релігійне життя. Римська церква відійшовши від християнського духу любові, прагнучи до всесвітнього панування поставила за мету підпорядкувати собі всю християнську спільноту під зверхністю папи. Тим самим вищу церковну владу Вселенського собору, натхненного Святим Духом, замінено владою одного ієрарха. Отже зосередивши владу в особі одного єпископа римська церква вдалась до визначення стосунків людини і Бога не на началах любові, а на юридичних засадах, – зауважує автор допису [5].

Несприйняття догм католицизму, зазначено у статті, викликало протест в колах членів римської церкви. А це призвело до виникнення протестантизму. Наприкінці XV на початку XVI ст. особливо загострилось несприйняття зайвої обрядовості, запровадження правових світських норм в канони церкви, що призвело до омани у віровченні. В той час коли римська церква дійшла до крайнощів у своїй формальній практиці, вона зустріла сильну опозицію з боку західних християн. Папська булла про випуск індульгенцій, сповнена блюзнірства, стала останнім рубежем терпіння західних християн, які заявили протест проти зловживань римської церкви в особі домініканського монаха Мартіна Лютера. Серед 95 тез Лютер проголошує, що людина може спаситися лише через віру в Ісуса Христа. Лютер категорично заперечив індульгенції та догмат про скарбницю добрих справ. Але висновок Лютера – продукт його власних міркувань необґрун-

тованих богословськими авторитетними джерелами, – зазначає дописувач. Тобто, так як римська церква свої нововведення не обґрунтовувала Святим Переданням, так і Лютер, очоливши протест проти католицизму, переданнями не керувався. У римській церкві папа привласнив собі право суджень про предмети віри на свій розсуд, виправдовуючи це власної непогрішністю, подібно тому Лютер наділив таким правом кожного християнина, тому що кожен в собі має благодать Святого Духа, – читаємо в публікації [3].

Дописувач під ініціалами «М. С.» висловлює свою думку щодо деяких традицій Римо-католицької та Уніатської церков. Зокрема, в його публікації зазначено, що до церковно-канонічних стягнень римо-католицької церкви відноситься клятва та відлучення від церкви. Тобто забороняється приймати святі таїнства та брати участь у всіх духовних благах – мала клятва, а також цілковите відлучення від спільноти віруючих – клятва або велика анафема. Анафема проголошується публічно в церкві при певних обрядах, мала клятва може бути накладена за особливим розпорядженням духовної влади або без такого. Тобто за вчинення певного проступку винний вважається підданий такому стягненню. Це в однаковій мірі також практикується і в уніатській церкві. В історії уніатської церкви Подолії є чимало прикладів проголошення малої клятви. Зокрема, таке стягнення було накладено 31 липня 1755 року на селян с. Следей (нині – Сдіди) Могилівського повіту Івана Гонтаренка та Якова Бондаренка за замах застрелити парафіяльного священника Тимофія Білявського; 16 вересня 1756 року – на прихожан с. Адамівки Київської губернії Кирила Волика, Миколу Єженка та Івана Сироту за нанесення важких побоїв приходському священнику Тимофію Креховецькому; 7 серпня 1757 року – на прихожанина м. Райгородка Гайсинського повіту Миколу Перевізника за побиття двох священників; 4 лютого 1758 року – на прихожан м. Марківки Ямпільського повіту – за викопування трупів на церковному цвинтарі та знуцання над ними під приводом пошуку упирів; 16 вересня 1762 року – на Андрія Кульчицького, меш-

канця с. Шершні Вінницького повіту за знущання над місцевим священником Романом Дубневичем. Таких прикладів в декретах уніатських деканатів є чимало. Зазвичай священники самовільно проголошували анафему без розпорядження законної влади. Так 31 липня 1755 року священник с. Сліди Могилівського повіту Тимофій Білявський постав перед судом за те, що самовільно проклинав своїх прихожан.

Для зняття малої клятви та анафemi, зауважує дописувач, прихожанин допускався до сповіді, потім його тричі злегка вдарили різкою по оголеному лівому плечу (або без цього), а потім читав спокутну молитву. Потім священник над ним також читав визначену для цього молитву. За різні проступки також каралися і священники. Так 11 квітня 1755 року вікарій Немирівський Свято-Миколаївської церкви Іоанн Лукашевич та священник Іоанн Тарнавський були покарані за те, що в п'яному стані під час похорону якоїсь Петрихи публічно на ринку між собою бились. Того ж року 5 червня священники м. Ободівки та М'ясківки Ольгопільського повіту покарані на остриження борід за вінчання без сповіді і причастя та за вінчання четвертим шлюбom. Зістригли волосся з бороди та голови також 25 жовтня 1755 року священнику с. П'ятничани о. Космі за вінчання якогось Панаса із заміжньою Анною. А священник с. Кирнасівки Брацлавського повіту Петро Голінкевич 18 вересня 1756 року засуджений на шеститижневе покаяння в Немирові за пияцтво та різні безчинства. 5 жовтня 1744 року парафіяльний священник с. Шустівці Кам'янецького повіту Лук'ян Бричкевич покараний реколекцією (покаянням) за пияцтво, появу в непристойному одязі та бійку з прихожанами. За суттєвіші проступки при читанні псалмів винуватця вдарили різкою після читання кожного вірша. Так 14 серпня 1777 року приходський священник с. Табанова Київської губернії Ігнатій Гошовський покараний ударами різкою після читання трьох псалмів за постійне пияцтво та бійку на ярмарках. Загалом при читанні трьох псалмів покараний мав отримати біля 38 ударів, проте в особливих випадках призначалось читання 118 псалмів з 176 віршів. 11 березня 1762 року священнику с. Адамівки Київської губернії було присуджено шести-

тижневу реколекцію у Вінницькій Свято-Покровській церкві за те, що здійснював церковні служби та літургію в похмільному стані, а роком раніше – у свято Богоявлення під час утрени, будучи сильно п'яним навмисно прихожанину підпалив свічею бороду та одного разу не міг п'яним дійти додому і ночував на греблі в с. Адамівці, а також на вечірні в церкві побив до крові свого піддячого [1].

Така система покарань в римо-католицькій та уніатській церквах доходила до крайнощів, зазначає автор публікації. Якщо хтось помирав будучи відлученим, то і в цьому разі він не звільнявся від стягнень. Якщо тіло винуватця вже поховано, то його треба було викопати і здійснити над ним відповідний обряд з читанням псалмів та з биттям різками покійника. Такі обряди і звичаї міцно вкоренилися протягом сотень років в народі та поширювалися завдяки вкрай низькій моральності і освіченості приходського уніатського духовництва. Моторошною була картина побиття трупа. Але не менш жахливою був обряд проголошення анафеми з гасінням і топтанням свічок ногами та гучними дзвонами. Тому не дивлячись на значні зусилля православні пастирі не могли до цього часу викоринити цих обрядів та звичаїв, – йдеться у статті [2].

Часопис вдається до політичних маніпуляцій та виправдання російської імперської політики, де православ'я посідає ключову роль. Зокрема, об'єктивно зазначено, що в Росії церква ніколи не була відділена від держави. Це лише, мовляв, за католицьким світоглядом церква і суспільство дві різні складові людства, нібито церкву складають духовні особи, яких очолює непогрішний папа, а держава – це мирські люди на чолі з монархами. На думку автора статті такі вузькі поняття про церкву на Заході призвели до запеклої та тривалої боротьби між церквою та державою. Католицизм у своєму розвитку дійшов до того, що папа ототожнювався з Богом на землі. Тому всі хибні католицькі уявлення про істинну віру, а особливо папство приречені на розпад, – зазначено у статті.

Далі дописувач стверджує, що в Росії церква і держава – єдине ціле. Церква з давніх часів у російській державі проникала

в основи державного життя, намагаючись підкорити державний устрій духу християнства. На Заході церква та держава існують особно. В серці російського народу, зауважує автор, зберігається велика святиня – любов до свого государя, і святиню цю оберігає церква.

На противагу католицькому догмату про статус папи, невідомий дописувач, з відсутністю логіки стверджує, що в свідомості російського народу цар земний – це намісник самого Царя Небесного, видимий Його представник на землі, а Церква вчить народ, що влада царя – це влада Божа. Таким чином виправдовується весь деспотизм та аморальність монархів, які несумісні з християнськими цінностями. Так, автор стверджує, що народ надто любить своїх царів, і навіть Івана Грозного з його опричниною народ любив та терпів. Навіть Анну Іоанівну з її біронівщиною народ теж любив та ненавидів лиш Бірона, а корінь такої любові, йдеться далі, в церкві, яка вчить, що цар є промислом Божим. У публікації розвивається думка, що російський цар по-батьківськи піклується за своїх підданих, а західне суспільство базується на рабстві та закріпаченні [2].

Проявом приниження людської честі та гідності є виправдання кріпосного права та асиміляції підкорених народів. Зокрема, анонімний «М.С.» запевняє, що коли росіянам роблять закид про кріпосне право, то це пояснюється тим, як в родині діти перебувають під опікою батьків, а потім вступають в доросле життя, так і в російському суспільстві кріпаки ще не досягли своєї дорослості. Будучи закріпаченими вони безтурботно жили за чужою головою, споживаючи блага, хай навіть створені своїми руками. Але настав час і цар своїх вирослих дітей відпустив на волю, а на Заході ж звільнення від рабства досягається у боротьбі з гнобителем, – до такого висновку приходять дописувач.

Небаченого масштабу історичної неправди набувають твердження автора статті про те, що росіяни підкорили сьому частину світу не насиллям на відміну від католицизму, а лагідністю та пристосуванням до інших народів, і всі корінні росіяни серед підкорених інородців займають нижче пригнічене становище.

Але вони, мовляв, схилиються перед інородцями й успішно здійснюють апостольську місію з навернення підкорених народів до християнства.

Попри завойовницьку політику російського імперіалізму, криваве підкорення корінних народів, зросійщення їх та асиміляцію національних культур, російська самодержавна пропаганда, використовуючи як інструмент Православну церкву, зухвало стверджувала про благородність та гуманність російської культурно-цивілізаційної місії для інородців.

Виключно в дусі такої пропаганди автор зазначеної публікації цинічно стверджує, що знищення мов корінних народів та зросійщення їх засобами російського православ'я є позитивним чинником в житті цих народів. З імперською пихатістю дописувач зауважує, що православна віра проникаючи до сусідніх народів настільки на них впливала, що вони втрачали власну мову та забували про свою національну окремішність. Такі народи, йдеться далі у статті, прагнули з нами скласти єдине тіло, а в другому або третьому поколінні перероджувались на справжніх російських людей не лише духовно, а й зовнішньо і ментально. Для прикладу, з гордістю зауважує автор публікації, що пермичі, охрещені святим Стефаном пермським, та інші народи півночі наvertsались до християнства їхньою мовою, йдеться у статті, а зараз важко відшукати навіть сліди їхньої мови. Завдяки цій рисі православ'я, зазначено далі, розширення та поширення російської держави завжди супроводжувались розширенням та поширенням православної віри; тому і сьогодні уряд намагаючись здобути прихильність до себе інородних племен, перш за все намагається посіяти серед них сім'я православної віри, – підсумовує дописувач [1].

Отже як бачимо всі аспекти колоніальної політики, спрямовані на пригноблення підкорених народів та система внутрішнього деспотичного устрою висвітлюються як позитивне явище, якому активно сприяє Православна церква.

Висловлює Православна церква і стурбованість поширенням католицизму в краї, не дивлячись на державні запобіжні

заходи. Часопис публікує з цього приводу роздуми автора В.Г., який стверджує, що римо-католицька пропаганда має місце в тогочасному суспільстві. Загально відомо, що польсько-католицьке духовенство, будучи носіями польських традицій, неприязно ставиться до російського фактору серед католицького селянства. Вживання у спілкуванні з прихожанами російської мови католицькі священники вважають за гріх. Тут дописувач вірний імперським традиціям, свій край Поділля і його мешканців вважає «рускімі». Відповідно й українську мову – «руським язиком». Якщо в деяких публікаціях вживається для коректності вислів «малоросійське наречіє», то тут всіх мешканців з їх мовою й культурою віднесено до «руських». Але анонімний В.Г. переймається тим, що на церемоніях коронування імператора дехто з католицького духовенства зачитували маніфести лише по-польськи ігноруючи російську мову. Католики також практикують діяльність підпільних приходських шкіл, де по-польськи навчають селянських дітей. Наприклад, в Проскуріві католицький священник протягом 12 років навчав католицьких дітей без дозволу влади, – зауважує дописувач [4].

Далі дописувач переймається тим, що римо-католики урочисто святкуючи у жовтні 1896 року 300-ліття Берестейської унії, поширили таємну відозву, в тому числі і до населення Правобережжя, яке він називає «Западно-руським краєм» або «Западною Росією». А польські друковані періодичні видання, на думку автора статті, всіляко намагаються очорнити російське державне та суспільне життя. Сторінки російської історії не друкуються на сторінках цих видань. Навіть оголошення друкуються всіма європейськими мовами крім російської. Не дивлячись на вимоги цензури, польська преса намагається віддалити польське населення від російського життя, – стурбований В.Г. Крім цього польська шляхта намагається зблизитися з простим людом, справити враження на селян благодійника, який вболіває за долю свого молодшого брата. Такі прояви полонізації мають місце в селах, де проживають селяни – католики. Тому в якості протидії таким явищам православному духовенству слід вживати релігій-

но-виховних заходів серед пастви, засобами приходської школи та проповідей, утверджувати дух православ'я та «русской народності», – запевняє автор статті [4].

Отже конфесійна політика Російської імперії в цілому та на Поділлі зокрема характерна домінуванням Православної церкви, яка була на привілейованому становищі. Інші релігійні конфесії зазнавали утисків у всіх сферах суспільного життя. Особлива увага в ідеологічній боротьбі приділялась протидії католицизму. Політика російського самодержавства щодо неправославних конфесій здебільшого носила дискримінаційний характер зміцнюючи при цьому позиції Православної церкви як державної інституції.

Список використаних джерел і літератури:

1. Анафема та її наслідки в ієрархії Уніатської церкви. Подільські єпархіальні відомості. 1883. № 33. С.737–754
2. Анафема та її наслідки в ієрархії Уніатської церкви. Подільські єпархіальні відомості. 1883. № 42–43. С.820–826
3. Декілька слів про те, до яких наслідків дійшло латинство від'єднавшись від Вселенської церкви. Подільські єпархіальні відомості. 1866. №9. С. 313–325
4. З приводу латино-польської пропаганди серед руського населення нашого краю. Подільські єпархіальні відомості. 1897. № 5. С. 91 –97
5. Слабкий вплив католиків, їх віросповідання та обрядності на православних. Подільські єпархіальні відомості. 1897. № 46. С. 1243 – 1259.
6. Як виявляється різниця у віросповіданні між православним і католицьким населенням Поділля. Подільські єпархіальні відомості. 1897. № 44–45. С. 1195–1209.